

نقش تعاونی‌های روستایی در کاهش هزینه‌های مبادله‌ی دریافت تسهیلات

سیدصفدر حسینی و محمد خالدی*

تاریخ دریافت: ۱۳۸۷/۳/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۷/۵/۱۷

چکیده

هدف اصلی این تحقیق بررسی نقش تعاونی‌ها در کاهش هزینه‌های دریافت تسهیلات مالی برای خانوارهای روستایی است. برای این منظور، نخست اجزای هزینه‌های مبادله‌ی دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه به تفکیک موسسه‌های وام‌دهنده (بانک‌ها، صندوق‌های قرض‌الحسنه و تعاونی‌ها) برآورد و بررسی شد. در مرحله‌ی بعد، هزینه‌ی کل دریافت تسهیلات محاسبه و بین بانک‌ها، صندوق‌های قرض‌الحسنه و تعاونی‌ها مقایسه شده است. سپس با استفاده از روش نرخ بازده داخلی، هزینه‌های مبادله‌ی برآورد شده به نرخ درصدی هزینه‌ی مبادله تبدیل شد. داده‌های استفاده شده از طریق مصاحبه و تکمیل ۴۸۰ پرسش‌نامه در سال ۱۳۸۴ با روش نمونه‌گیری تصادفی چندمرحله‌ای از استان‌های مازندران، خراسان رضوی، لرستان و آذربایجان شرقی جمع‌آوری شد. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که متوسط هزینه‌ی مبادله‌ی دریافت یک واحد (فقره) تسهیلات قرض‌الحسنه از تعاونی‌ها برابر ۹۷۰۰۰ ریال و در قیاس با سایر موسسه‌های مقدار قابل توجهی پایین‌تر است. نسبت هزینه‌ی مبادله‌ی دریافت تسهیلات به کل مبلغ وام نیز برای تعاونی‌ها برابر ۸ درصد است و در مقایسه با بانک‌ها و صندوق‌های قرض‌الحسنه کم‌تر است. در مجموع می‌توان گفت تعاونی‌های روستایی می‌توانند نقش مهمی در کاهش هزینه‌های مبادله‌ی دریافت تسهیلات داشته باشند و دسترسی کشاورزان به تسهیلات را آسان کنند.

طبقه‌بندی JEL: Q14, D1, C21, C8

واژه‌های کلیدی: هزینه‌های مبادله، عقود اسلامی، بازار اعتبارات، خانوارهای روستایی

*به ترتیب استاد دانشکده‌ی اقتصاد و توسعه‌ی کشاورزی دانشگاه تهران و استادیار موسسه‌ی پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه‌ی روستایی

Email: hosseini_safdar@yahoo.com

مقدمه

برای بسیاری از کشورهای در حال توسعه، نوسازی کشاورزی با مقیاس کوچک به یک مسأله‌ی مهم اقتصادی تبدیل شده است (بالیسکن^۱، ۱۹۹۳). یکی از موانع نوسازی و توسعه‌ی کشاورزی در این کشورها نبود نفوذ و گسترش فن‌آوری‌های جدید و پایین بودن نرخ پذیرش این فن‌آوری‌ها است. کم‌بود سرمایه و موانع دسترسی به بازارهای پول و سرمایه به عنوان عامل مهمی در پایین بودن نرخ پذیرش عنوان شده است. از روش‌های معمول برای برآورده کردن نیازهای سرمایه‌ای فن‌آوری‌های جدید، تامین اعتبار ارزان برای کشاورزان کوچک و خرده‌پا است. در سه دهه‌ی گذشته، اعتبارات کشاورزی یکی از ابزارهای اصلی سیاست‌گذاری برای رشد تولید و استفاده از فن‌آوری‌های نوین در توسعه‌ی کشاورزی بوده است (میتندورف^۲، ۱۹۸۶). افزون بر این، تسهیلات اعتباری یکی از لوازم اصلی فرآیند تجاری شدن اقتصاد روستایی محسوب می‌شود (بانک جهانی، ۱۹۹۰).

افزون بر این، تامین اعتبار برای نیازهای توسعه‌ای و گردش جاری فعالیت‌های کشاورزی، یکی از مطالبات مهم کشاورزان از دولت‌ها بوده است. بیش‌تر کشاورزان نمی‌توانند نیازهای مالی لازم برای فعالیت‌های تولیدی خود را در فصل زراعی و به موقع تامین کنند. قیمت نهاده‌ها در سال‌های اخیر رو به افزایش بوده است. در نتیجه، انتظار تامین منابع مالی برای عملیات زراعی با استفاده از منابع شخصی مشکل به نظر می‌رسد (ماسوکو و معروفو^۳، ۲۰۰۳). کشاورزان تسهیلات مورد نیاز خود را از نهادهای مالی مانند بانک‌ها و موسسه‌های اعتباری، وام گرفته و پس از فروش محصول (برابر قرارداد بسته شده) آن را بازپرداخت می‌کنند. در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، اغلب کشاورزان سرمایه‌ی لازم برای بازپرداخت وام‌ها را ندارند. این مسأله در نواحی محروم‌تر که فرصت‌های کم‌تری برای کسب درآمدهای

1-Balisacan

2-Mittendorf

3-Masuko and Marufu

غیرکشاورزی وجود دارد، حادثر است. بنابراین، وجود نهادها و موسسه‌های مالی مناسب در روستاها یکی از لوازم اساسی توسعه‌ی اجتماعی، اقتصادی و فنی به حساب می‌آید. وجود چنین نهادها و موسسه‌هایی باعث به‌بود شرایط زندگی در نواحی روستایی می‌شود. مطالعات زیادی نشان داده است که دسترسی به خدمات مالی برای کاهش فقر روستایی در کشورهای درحال توسعه، یکی از دغدغه‌های اساسی و مهم کشاورزان است (کیواس و گراهام^۱، ۱۹۸۶).

مطالعات تجربی نشان می‌دهد که بخش رسمی مالی در بیش‌تر کشورهای در حال توسعه در ارائه‌ی خدمات بانکی و مالی به جوامع روستایی ناکام مانده است (پاورن^۲، ۱۹۹۲). در این کشورها، دریافت وثیقه‌های سنگین، سهمیه‌بندی اعتبارات، توجه به مشتریان پردرآمد و دادن وام‌های کلان و نیز طولانی و دیوانسالارانه بودن فرآیند دسترسی به تسهیلات در بخش رسمی همراه با مداخلات گسترده و ناکارآمد دولت در فرآیند تصمیمات، بیش‌تر کشاورزان روستایی را از دسترسی به خدمات نهادهای مالی رسمی محروم ساخته است. از سوی دیگر، قدرت انحصار و مطالبه‌ی نرخ‌های سنگین سود در تامین اعتبار از سوی بخش غیررسمی، کشاورزان را با محدودیت‌های جدی مالی روبه‌رو کرده است. این در حالی است که بسیاری از موسسه‌های اعتباری کشورهای در حال توسعه متعلق به دولت بوده و با کارایی پایین همراه بوده است. کارکرد این موسسه‌ها با هزینه‌های سنگین دریافت، نرخ‌های پایین سود و مراحل پیچیده و دست‌وپاگیر اداری همراه است (آدمز^۳، ۱۹۸۲).

اولومولا^۱ (۱۹۹۹) در تحقیق خود بیان می‌کند که هزینه‌های مبادله‌ی^۲ وام‌گیری بالا موجب می‌شود که بسیاری از وام‌گیرندگان بالقوه از وام‌گیری خودداری کرده و یا وام‌ها را از منابع مالی غیررسمی جست‌وجو کنند. در مطالعات زیادی به این موضوع اشاره شده که هزینه‌ی مبادله یکی از عوامل دسترسی نداشتن فقرا و بنگاه‌های

1-Cuevas and Graham

2-Yaron

3-Adams

کوچک و متوسط به بازار اعتبارات است (گوئیا ابید^۱، ۱۹۹۱ در فیلیپین و احمد^۲، ۱۹۸۹ در بنگلادش). به طور کلی، هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیرندگان ممکن است عاملی مهم و محدودکننده برای وام‌گیرندگان کوچک و خرده‌پا در استفاده از وام‌های رسمی تلقی شود. بنابراین، لازم است به هنگام اجرای سیاست‌های جدید وام‌دهی توسط نهادها و سازمان‌ها، هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیرندگان و وام‌دهندگان مد نظر قرار گیرد. نتایج برخی از تحقیقات در ایران نشان می‌دهد که بازارهای محصولات بخش کشاورزی، بویژه بازارهای مالی در بخش کشاورزی دارای هزینه‌های مبادله‌ی نسبی بالا هستند (نجفی، ۱۳۷۱؛ عرب‌مازار، ۱۳۷۹؛ رشیدی، ۱۳۷۵؛ صدر و عرب‌مازار، ۱۳۷۳؛ حسینی و خالدی، ۱۳۸۴ و ۱۳۸۷؛ حسینی و هم‌کاران، ۱۳۸۷؛ خالدی، ۱۳۸۶؛ و خالدی و هم‌کاران، ۲۰۰۷). این هزینه‌ها منجر به افزایش نرخ سود واقعی وام می‌شود که نتیجه‌ی آن به صورت کارایی پایین موسسه‌ی وام‌دهنده و دست‌رسی نداشتن کشاورزان به اعتبارات بروز می‌کند.

هزینه‌های مبادله شامل کلیه‌ی هزینه‌های آشکار و پنهانی است که در جریان یک مبادله به وجود می‌آید. بیش‌ترین شواهد اولیه‌ی تجربی در مورد هزینه‌های مبادله در ارتباط با بازارهای مالی (اعتبارات) بوده است. طبق تعریف، هزینه‌های مبادله در بخش مالی و اعتباری، تمام هزینه‌های غیرسود (غیربهره‌ای) وام‌گیرندگان و وام‌دهندگان در جریان دریافت و پرداخت وام است. به سخن دیگر، هزینه‌های مبادله در بخش مالی و اعتباری شامل هزینه‌های آشکار و پنهان طرفین مبادلات مالی و اعتباری است (آدامز، ۱۹۹۵).

در ایران، برابر قانون عملیات بانکداری بدون ربا و آیین‌نامه‌های اجرایی، بانک‌ها می‌توانند وجوه حاصل از انواع سپرده‌های بانکی را با شیوه‌های مختلف به کار گیرند. این شیوه‌ها را می‌توان در چهار گروه کلی عقود مشارکتی، عقود با بازده متغیر، عقود

1-Guia-Abiad

2-Ahmed

با بازده ثابت و قرض‌الحسنه قرار داد (موسویان، ۱۳۸۱). قرض‌الحسنه عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین (قرض‌دهنده)، مقدار معینی از مال خود را به طرف دیگر (قرض‌گیرنده) تملیک می‌کند که قرض‌گیرنده مثل و یا در صورت عدم امکان، قیمت آن را به قرض‌دهنده برگرداند. بنابراین بانک‌ها یا دیگر موسسه‌های مالی می‌توانند در جایگاه قرض‌دهنده، مبلغ معینی را برابر ضوابط مقرر به افراد یا شرکت‌ها به قرض واگذارند و گیرنده متعهد می‌شود که معادل مبلغ دریافتی را باز پرداخت کند.

صندوق‌های قرض‌الحسنه نهادهای غیررسمی هستند که پس از انقلاب توسعه یافتند. منابع مالی این صندوق‌ها از سپرده‌های قرض‌الحسنه، اعضای صندوق‌ها و دیگر کمک‌ها و صدقه‌های اختیاری برای خشنودی خدا تامین می‌شود. به طور تقریب تمام این صندوق‌ها توسط وزارت کشور ثبت شدند. در این نهادهای مالی نیمه‌رسمی نرخ سود موثر به هزینه‌های اداری محدود شده‌اند (جلالی نائینی، ۲۰۰۲). نهاد نیمه‌رسمی دیگر که اعتبارات را در اختیار کشاورزان قرار می‌دهد، تعاونی‌های روستایی است. شبکه‌ی تعاونی روستایی در ایران شامل ۲۹۴۱ تعاونی، با ۴۵۰۰۸۶۸ عضو در ۵۶۲۵۲ روستا است. این تعاونی‌ها زیرشاخه‌های ۲۷ اتحادیه‌ی استانی هستند (سازمان مرکزی تعاونی روستایی، ۱۳۸۴). تعاونی‌های روستایی وظایف چندگانه در زمینه‌های تولید، بازرگانی، ترویج و مالی را عهده‌دار هستند. توزیع وام‌ها بین اعضای تعاونی‌ها یکی از وظایف این تعاونی‌ها است. منبع این وجوه، سپرده‌های اعضای تعاونی و همین‌طور بانک کشاورزی است که تعاونی‌ها به عنوان نمایندگان بانک عمل می‌کنند.

بر اساس آن چه گفته شد، عمده‌ی تسهیلات پرداختی از طرف تعاونی‌ها و صندوق‌های قرض‌الحسنه از نوع عقود قرض‌الحسنه هستند. با توجه به ماهیت فعالیت در روستاها، خانوارهای روستایی اصلی‌ترین گروه هدف برای اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه هستند. تامین منابع مالی در روستاها یکی از لوازم اساسی

توسعه‌ی اجتماعی، اقتصادی و فنی به حساب می‌آید که باعث بهبود شرایط زندگی در نواحی روستایی می‌شود. پس تامین مناسب اعتبارات روستایی از طریق ایجاد نهادهای جدید و یا اصلاح نهادهای موجود ضروری به نظر می‌رسد. همان گونه که مطالعات برخی کشورها نشان می‌دهد، عقیده بر این است که تعاونی‌های روستایی می‌توانند نقش مهمی در جهت تجهیز و توزیع مناسب اعتبارات روستاییان ایفا کنند. این مطالعه کوششی برای بررسی دقیق‌تر نقش تعاونی‌های روستایی در کاهش هزینه‌های مبادله‌ی دریافت تسهیلات است. برای این که امکان مقایسه‌ی موسسه‌های وام‌دهنده (بانک‌ها، صندوق‌های قرض‌الحسنه و تعاونی‌ها) وجود داشته باشد، فقط تسهیلات قرض‌الحسنه و هزینه‌های دسترسی به آن مطالعه شده است.

روش تحقیق

تسهیلات مالی مانند هر کالا یا خدمت دیگری دارای قیمتی است که سود نامیده می‌شود. منظور از هزینه‌ی مبادله در بازار اعتبارات، هزینه‌هایی است که افزون بر قیمت یا سود تسهیلات است و برای مبادله‌ی هر فقره تسهیلات یا هر واحد تسهیلات، یکی از طرفین مبادله متحمل می‌شود. این هزینه‌ها در طرف تقاضا یا وام‌گیرنده، هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری نامیده می‌شود و متشکل از اجزای زیر است: (۱) هزینه‌های مستقیم دریافت تسهیلات: کلیه‌ی هزینه‌هایی که به طور مستقیم در جریان مراجعه به بانک و دریافت تسهیلات تحمیل می‌شود؛ مانند هزینه‌های رفت و آمد به بانک، هزینه‌ی خوراک و اسکان؛ (۲) هزینه‌های فرصت زمان صرف شده برای دریافت تسهیلات: هزینه‌هایی که برابر با ارزش فرصت زمانی از دست‌رفته‌ی وام‌گیرنده است. وام‌گیرندگان ناچارند که برای دریافت تسهیلات از هنگام جست‌وجو و ارایه‌ی درخواست تا دریافت آن و سپس برای پرداخت اقساط، مقداری از وقت خود را صرف کنند که این وقت می‌توانست در گزینه‌های درآمدزای دیگری در مزرعه یا خارج از مزرعه استفاده شود. با برآورد کل وقت لازم برای یک مبادله‌ی

مالی (برای مثال با ضرب تعداد ساعت در هر مراجعه در تعداد کل مراجعه‌ها) می‌توان آن را در هزینه‌ی فرصت یک ساعت زمان کشاورز (میانگین دست‌مزد هر ساعت کار در هر منطقه) ضرب و هزینه‌ی فرصت دریافت یک فقره تسهیلات را به دست آورد؛ ۳) هزینه‌ی تهیه‌ی مدرک‌های لازم برای تشکیل پرونده: همه‌ی وجوهی که برای تشکیل پرونده در نزد موسسه‌ی اعتباری هزینه می‌شود؛ مانند تصاویر شناسنامه و مدرک‌های دیگر، تهیه‌ی عکس، خرید سفته و دریافت استعلام؛ ۴) هزینه‌های اداری: مانند حق ثبت و حق تحریر دفاتر ثبت اسناد؛ ۵) هزینه‌ی پرداختی به ضامن: کلیه هزینه‌هایی است که وام‌گیرنده باید برای ضمانت وام از سوی شخص ثالث بپذیرد و دیگر هزینه‌های فرآیند دریافت تسهیلات.

چنان چه هزینه‌ی مبادله‌ی هر یک از این اقلام با tc_j و کل هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری با tc نشان داده شود، خواهیم داشت:

$$tc = \sum_{j=1}^n tc_j; \quad j=1, \dots, n \quad (1)$$

که در آن n تعداد اجزای هزینه‌های مبادله است. با جمع هزینه‌های مبادله و هزینه‌های سود (ic)، کل هزینه‌ی تسهیلات را می‌توان به صورت زیر بیان کرد:

$$TC = ic + tc \quad (2)$$

که در آن TC بیانگر کل هزینه‌های سود و غیرسود (یا مبادله‌ی) دریافت وام است. در این رابطه tc به طور عمده مربوط به هزینه‌هایی است که از زمان درخواست تا زمان دریافت تسهیلات صرف می‌شود، اما ic کم‌کم تا پایان دوره‌ی بازپرداخت وام پرداخت می‌شود.

اگر تسهیلاتی به میزان L ریال از سوی یک موسسه‌ی مالی و اعتباری به یک کشاورز پرداخت شود و اصل وام ماهانه به صورت مساوی قسط‌بندی شود، مقداری

از اصل وام که هر ماه بازپرداخت خواهد شد، عبارت است از (روجاس و روجاس^۱)،
:(۱۹۹۷)

$$I_t = L/T; \quad t=1, \dots, T \quad (3)$$

که در آن I_t مقدار بازپرداخت اصل وام در هر ماه t و T کل دوره بازپرداخت وام (بر حسب ماه) است. فرض قسط‌بندی برابر اصل وام به معنای آن است که
 $I_1 = I_2 = \dots = I_T$.

هزینه سود با توجه به مانده تسهیلات در هر ماه محاسبه می‌شود و بنابراین این هزینه‌ها به مرور زمان کاهش می‌یابد. مقدار قسط قابل پرداخت در ماه t می‌توان از رابطه زیر به دست آورد:

$$a_t = I_t + [L - I_t \times (t-1)] \times r_t \quad (4)$$

در رابطه‌ی بالا a_t مقدار قسط ماه t و r_t نرخ ماهانه سود است. جمله‌ی $L - I_t \times (t-1)$ مانده تسهیلات در ماه t است.

اینک، چنانچه هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری از اصل تسهیلات کم شود، خالص تسهیلات دریافتی (NL) با لحاظ هزینه‌های مبادله به شرح زیر به دست می‌آید. بنابراین می‌توان نوشت:

$$NL = L - tc \quad (5)$$

در رابطه‌ی (۵)، tc مجموع هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری بوده و با توجه به بحث بالا به تفکیک اجزا برآورد می‌شود. پس از محاسبه‌ی مقدار خالص وام با استفاده از فرمول نرخ بازده داخلی می‌توان نرخ هزینه‌ی کل (R) را از رابطه‌ی زیر به دست آورد:

$$NL = \sum_{t=1}^T \frac{a_t}{(1+R)^t} \quad (6)$$

در رابطه‌ی بالا چنانچه به جای خالص تسهیلات، مقدار اسمی آن گذاشته شود، نرخ حاصل همان نرخ سود تسهیلات خواهد بود. اما در صورت وجود هزینه‌های

مبادله، NL کم‌تر از L بوده و در نتیجه نرخ به دست آمده بزرگ‌تر از نرخ سود پرداختی به بانک خواهد بود. به سخن دیگر، R هم شامل نرخ سود پرداختی به بانک r_i بوده و هم نرخ هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری (r_{ic}) را در بر می‌گیرد. به گفته‌ی دیگر:

$$R = r_i + r_{ic} \quad (۷)$$

تاکنون با داشتن نرخ سود (r_i) و نرخ هزینه‌ی کل (R) می‌توان نرخ هزینه‌ی مبادله را حساب کرد؛ یعنی

$$r_{ic} = R - r_i \quad (۸)$$

مطابق رابطه‌ی (۱)، هزینه‌های مبادله شامل اقلام مختلف است که سهم هر یک از آن‌ها را می‌توان به صورت زیر نشان داد:

$$s_j = \frac{tc_j}{tc} \quad (۹)$$

که در آن s_j بیانگر سهم جزء z_j از کل هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری است.

اطلاعات و داده‌های مورد نیاز در سال ۱۳۸۵ از طریق نمونه‌گیری تصادفی ساده‌ی چند مرحله‌ای جمع‌آوری شده است. برای انتخاب نمونه، نخست ۴ استان از بین ۱۱ استان کشور از شمال، جنوب، شرق و غرب به صورت تصادفی انتخاب شد. این انتخاب به گونه‌ای انجام شد که استان‌ها در مناطق چهارگانه‌ی کشور پراکنده باشد. استان‌های انتخاب شده در این مرحله خراسان، مازندران، آذربایجان شرقی و لرستان بود. در مرحله‌ی بعد تعدادی شهرستان از هر استان، چند بخش از هر شهرستان و سرانجام تعدادی روستا از هر بخش به شیوه‌ی تصادفی ساده انتخاب شد. آخرین مرحله، انتخاب ۴۸۰ خانوار، مصاحبه با آنان و تکمیل پرسش‌نامه بود. با توجه به انتخاب تصادفی کشاورزان، این مطالعه شامل نمونه‌هایی از طیف‌های گوناگون از قراردادهای تسهیلات بود که به صورت تصادفی انتخاب و ارزیابی شد. این مطالعه تنها بر روی دریافت‌کنندگان تسهیلات قرض‌الحسنه، شامل ۶۷ خانوار متمرکز شده است تا مقایسه‌ی موسسه‌های مالی مختلف امکان‌پذیر شود.

نتایج و بحث

در این بخش متوسط هزینه‌های مبادله‌ی دسترسی به تسهیلات قرض‌الحسنه محاسبه شده و سپس به تفکیک، موسسه‌های مختلف وام دهنده بررسی شده است. در جدول (۱) مشخصات مبادلات مالی و متوسط هزینه‌های مبادله‌ی برآورد شده برای دریافت‌کنندگان تسهیلات قرض‌الحسنه ارایه شده است.

جدول (۱). نتایج برآورد متوسط هزینه‌ی مبادله‌ی دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه

مقدار متغیر	نام متغیر
۵/۱۸	متوسط مقدار تسهیلات تقاضایی (میلیون ریال)
۴/۵۴	متوسط مقدار تسهیلات دریافتی (میلیون ریال)
۳/۲۱	متوسط مدت انتظار برای دریافت تسهیلات (ماه)
۵/۸۲	متوسط نرخ سود (درصد در سال)
۱۰/۹۸	متوسط دوره‌ی بازپرداخت (ماه)
۲/۶۳	متوسط تعداد دفعات مراجعه برای دریافت تسهیلات
۱۶/۵۲	متوسط فاصله تا محل دریافت تسهیلات (کیلومتر)
۲/۳۵	متوسط زمان لازم برای هر مراجعه (ساعت)
۱۰۷۰۵	متوسط هزینه‌ی مستقیم هر بار مراجعه (ریال)
۲۰۴۴۱	متوسط هزینه‌ی تهیه مدارک (فتوکی، اسناد؛ استعلام‌ها، سفته و غیره) (ریال)
۱۰۴۱۵	متوسط هزینه‌ی حق ثبت و حق تحریر دفترخانه (ریال)
۳۴۱۷۴	متوسط هزینه‌ی پرداختی به ضامن (ریال)
۱۴۹۱	متوسط هزینه‌ی نظارت و کارشناسی بانک (ریال)
۱۳۸۲۷	متوسط سایر هزینه‌های تحمیل شده در جریان دریافت تسهیلات (ریال)
۳۶۳۶۴۱	میزان هزینه‌ی مبادله (ریال)
۱۲	نسبت هزینه‌ی مبادله به مبلغ وام (درصد)
۱۵/۰۶	نرخ درصدی هزینه‌ی مبادله

ماخذ: یافته‌های تحقیق

همان‌گونه که نتایج نشان می‌دهد متوسط مقدار تسهیلات دریافتی ۴/۵۴ میلیون ریال است که از مقدار تقاضا شده (۵/۱۸ میلیون ریال) کم‌تر است. متوسط مدت انتظار برای دریافت این تسهیلات حدود ۳/۲۱ ماه است؛ یعنی متقاضیان این نوع

تسهیلات باید حدود ۱۰۰ روز صبر کنند تا وام قرض‌الحسنه‌ی خود را دریافت کنند که این زمان زیاد است.

طبق جدول (۱)، هزینه‌ی مستقیم هر بار مسافرت به عنوان یک جزء مهم هزینه‌های مبادله، برابر با ۱۰۷۰۵ ریال برآورد شده است. جزء مهم دیگر، هزینه‌ی فرصت دریافت تسهیلات است که ناشی از زمان صرف شده طی هر بار مراجعه است. زمان صرف شده طی هر بار مراجعه حدود ۲/۲۵ ساعت است. متوسط فاصله تا محل دریافت تسهیلات نیز ۱۶/۵۲ کیلومتر است. متقاضیان این تسهیلات برای دریافت تسهیلات به طور متوسط حدود ۲/۵ دفعه به بانک مراجعه کرده‌اند که با توجه به هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم در هر مراجعه هزینه‌های بالایی را به آنها تحمیل می‌کند. یکی دیگر از اقلام هزینه‌ها در فرآیند دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه، هزینه‌ی تهیه‌ی مدارک (فتوکپی، اسناد؛ استعلام‌ها، سفته و غیره) و هزینه‌ی حق ثبت و حق تحریر دفترخانه است که به ترتیب ۲۰۴۴۱ و ۱۰۴۱۵ ریال برآورد شده است.

یافتن ضامن مورد نظر برای دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه یکی از مشکل‌ترین مراحل است که مانع دسترسی بسیاری از افراد به اعتبارات می‌شود. در بسیاری از موارد، متقاضیان ناچارند برای یافتن ضامن مبالغی را به صورت مستقیم یا غیرمستقیم هزینه کنند. نتیجه‌ی به دست آمده در این مطالعه نشان می‌دهد که متوسط هزینه‌ی پرداختی به ضامن ۳۴۱۷۴ ریال است.

هزینه‌ی مبادله‌ی کل به ازای هر فقره تسهیلات عبارت است از مجموع هزینه‌هایی که در فرآیند دریافت تسهیلات به دریافت‌کننده‌ی اعتبار تحمیل می‌شود. در پایین جدول (۱) شاخص‌های مربوط به هزینه‌های مبادله‌ی دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه ارائه شده است. براساس نتایج محاسبه شده، هزینه‌ی مبادله به ازای هر فقره تسهیلات قرض‌الحسنه برابر ۳۶۲۶۴۱ ریال به دست آمده است که برابر ۱۲ درصد کل وام دریافتی است. با توجه به روابط ارائه شده، نرخ هزینه‌ی مبادله که

قابل مقایسه با نرخ سود است، برابر $15/01$ درصد محاسبه شد. در واقع وجود هزینه‌های مبادله باعث شده است که نرخ سود موثر برای کشاورزان چندین برابر شود. این هزینه‌ها هرچند قابل مشاهده و ملموس نیستند، اما در عمل هزینه‌هایی است که به دریافت‌کنندگان تسهیلات قرض‌الحسنه تحمیل می‌شود.

در جدول (۲) مقدار متغیرهای مربوط به مشخصات مبادلات مالی بر حسب نوع منبع ارایه‌کننده تسهیلات قرض‌الحسنه ارایه شده و تفاوت بین متغیرها بین سه گروه مختلف با استفاده از آماره‌ی F ، آزمون شده است. با توجه به این اطلاعات، اختلاف معنی‌داری بین مقدار تسهیلات دریافت شده از بانک‌ها، تعاونی‌ها و صندوق‌های قرض‌الحسنه وجود دارد. مقدار تسهیلات تقاضا شده و همین‌طور مقدار تسهیلات دریافت شده از بانک‌ها و صندوق‌های قرض‌الحسنه حدود چهار برابر تسهیلات دریافت شده از تعاونی‌ها است. در همه‌ی مبادله‌ها مقدار تسهیلات دریافت شده کم‌تر از متوسط تسهیلات تقاضا شده می‌باشد. نتایج به‌دست آمده نشان‌دهنده‌ی اختلاف معنی‌داری تعداد دفعات مراجعه برای دریافت تسهیلات و هم‌چنین زمان لازم برای هر مراجعه بین موسسه‌های مختلف مالی ارایه‌کننده تسهیلات قرض‌الحسنه است. تعداد دفعات مراجعه برای دریافت تسهیلات در مورد بانک‌ها $4/2$ بار به ازای هر واحد تسهیلات است. این مقدار برای صندوق‌های قرض‌الحسنه و تعاونی‌ها به ترتیب $2/4$ و $1/5$ بار است. از طرف دیگر، زمان لازم برای هر مراجعه برای بانک‌ها و تعاونی‌ها (به ترتیب $1/61$ و $1/75$ ساعت) کم‌تر از صندوق‌های قرض‌الحسنه ($2/75$ ساعت) است.

مقایسه‌ی هزینه‌هایی که کشاورزان در جریان دریافت تسهیلات از منابع مختلف متحمل شده‌اند نشان می‌دهد که هزینه‌ی مستقیم هر بار مراجعه برای یک وام در مورد بانک، بالاترین مقدار (22333 ریال) و حدود چهار برابر این هزینه‌ها برای صندوق‌های قرض‌الحسنه و سه برابر این هزینه‌ها برای تعاونی‌ها است. به نظر

می‌رسد قوانین، مقررات و بروکراسی (تشریفات دست‌وپاگیر اداری) موجود در بانک‌ها باعث افزایش این هزینه‌ها شده است.

سایر اقلام هزینه‌ای که در جریان مبادله‌ی تسهیلات وجود دارد نشان‌دهنده‌ی تفاوت بالای این هزینه‌ها بین تعاونی‌ها و منابع دیگری است که به ارایه‌ی تسهیلات می‌پردازند. این تفاوت هزینه‌ها، برای هزینه‌های مستقیم هر بار مراجعه و هزینه‌ی حق ثبت و حق تحریر دفترخانه معنی‌دار است. برای نمونه، هزینه‌ی حق ثبت و حق تحریر دفترخانه و هزینه‌ی پرداختی به ضامن برای دریافت‌کنندگان تسهیلات از تعاونی‌ها صفر (۰) است. این در حالی است که در ارتباط با بانک‌ها به طور متوسط مبلغ ۱۴۰۰۰۰ ریال پول برای ضمانت وام و مبلغ ۴۲۶۶۶ ریال هزینه‌ی حق ثبت و حق تحریر دفترخانه پرداخت شده است که مقدار قابل توجهی است. در حالت کلی می‌توان نتیجه گرفت که بیش‌تر اقلام هزینه‌ای برای دریافت‌کنندگان تسهیلات از تعاونی‌ها به ازای هر واحد تسهیلات نسبت به دیگر مراکز پرداخت تسهیلات کم‌ترین مقدار را دارد.

در قسمت پایین جدول (۲) متوسط هزینه‌های مبادله‌ی برآوردی به تفکیک منبع ارایه‌ی تسهیلات نشان داده شده است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که نسبت هزینه‌ی مبادله به مبلغ وام و نرخ درصدی هزینه‌ی مبادله بین سه گروه مختلف دریافت‌کنندگان تسهیلات از بانک‌ها، تعاونی‌ها و صندوق‌های قرض‌الحسنه اختلاف معنی‌داری وجود دارد. متوسط هزینه‌های مبادله به ازای هر فقره تسهیلات دریافتی برای بانک‌ها و صندوق‌های قرض‌الحسنه به تقریب برابر و به ترتیب ۴۵۷۹۰۸ و ۴۴۰۸۶۵ ریال است. در حالی که متوسط هزینه‌های مبادله به ازای هر فقره تسهیلات دریافتی برای تعاونی‌ها پایین‌ترین مقدار (۹۷۳۲۵ ریال) و برابر با یک چهارم این هزینه‌ها برای بانک‌ها و صندوق‌های قرض‌الحسنه است. نسبت هزینه‌های مبادله به مبلغ تسهیلات نیز برای تعاونی‌ها کم‌ترین مقدار را دارد و برابر ۸ درصد است. نرخ درصدی هزینه‌ی مبادله برای بانک‌ها ۳۴/۴۲ درصد است که در مقایسه با تعاونی‌ها ۱۰/۵۴ درصد و صندوق‌های قرض‌الحسنه ۹/۰۱ درصد مقدار قابل توجهی بالاتر است.

جدول (۲) نتایج برآورد متوسط هزینه مبادله‌ی دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه به تفکیک

موسسه‌های مالی

آماره‌ی F	منبع ارایه‌ی تسهیلات			متغیر
	تعاونی‌ها	صندوق‌های قرض‌الحسنه	بانک‌ها	
-	۱۵	۳۶	۱۶	تعداد تسهیلات
۲/۵۰	۱/۶۶	۶/۱۴	۶/۳۲	متوسط مقدار تسهیلات تقاضایی (میلیون ریال)
*۲/۴۴	۱/۰۸	۵/۵۱	۵/۵۹	متوسط مقدار تسهیلات دریافتی (میلیون ریال)
۱/۲۰	۴/۴۰	۳/۰۸	۲/۴۰	متوسط مدت انتظار برای دریافت تسهیلات (ماه)
*۱۱/۹۵	۵/۰۰	۵/۹۳	۶/۳۳	متوسط نرخ سود (درصد در سال)
*۸/۷۷	۵/۸۶	۱۴/۱۱	۸/۷۳	متوسط دوره‌ی بازپرداخت (ماه)
*۵/۵۷	۱/۵۰	۲/۴۰	۴/۲۰	متوسط تعداد دفعات مراجعه برای دریافت تسهیلات
*۳/۳۵	۹/۷۸	۲۱/۴۳	۱۱/۸۱	متوسط فاصله تا محل دریافت تسهیلات (کیلومتر)
۰/۵۸	۱/۷۵	۲/۷۵	۱/۶۱	متوسط زمان لازم برای هر مراجعه (ساعت)
*۲/۲۴	۸۱۳۰	۶۶۱۰	۲۲۳۳۳	متوسط هزینه‌ی مستقیم هر بار مراجعه (ریال)
۱/۸۴	۲۶۶۰	۲۱۷۸۰	۳۴۱۰۰	متوسط هزینه‌ی تهیه مدارک (فتوکپی، اسناد؛ استعلام‌ها، سفته و غیره)
*۲/۷۱	۰	۴۲۰	۴۲۶۶۶	متوسط هزینه‌ی حق ثبت و حق تحریر دفترخانه (ریال)
۱/۷۷	۰	۱۳۸۰	۱۴۰۰۰۰	متوسط هزینه‌ی پرداختی به ضامن (ریال)
۱/۵۳	۶۶۶۰	۰	۰	متوسط هزینه‌ی نظارت و کارشناسی بانک (ریال)
۰/۸۷	۰	۲۲۷۷۰	۶۶۶۶	متوسط سایر هزینه‌های تحمیل شده در جریان دریافت تسهیلات (ریال)
۱/۴۱	۹۷۳۲۵	۴۴۰۸۶۵	۴۵۷۹۰۸	میزان هزینه‌ی مبادله (ریال)
*۴/۱۳	۸	۱۳	۱۴	نسبت هزینه‌ی مبادله به مبلغ وام (درصد)
*۳/۹۳	۱۰/۵۴	۹/۰۱	۳۴/۴۲	نرخ درصدی هزینه‌ی مبادله

ماخذ: یافته‌های تحقیق

علامت * نشان می‌دهد که بین گروه‌ها در سطح ۱۰٪ اختلاف معنی‌داری وجود دارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادهای

با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان نتیجه‌گیری کرد که هزینه‌ی مبادله‌ی دریافت تسهیلات از تعاونی‌های روستایی و همین‌طور نرخ درصدی هزینه‌ی مبادله‌ی دریافت تسهیلات از این مراکز در مقایسه با بانک‌ها بسیار پایین است. این مساله ناشی از شناخت مدیران تعاونی‌ها از اعضای آنها و همین‌طور تسهیل فرآیند پرداخت و کاهش هزینه‌های اداری است؛ که در نتیجه بسیاری از هزینه‌های تحمیل شده به کشاورزان را کاهش می‌دهد. بنابراین، با توجه به گستردگی شبکه‌ی تعاون روستایی در سطح کشور، توصیه می‌شود که بانک کشاورزی و سایر بانک‌ها از تعاونی‌ها به عنوان ابزاری قوی، به صورت مستقیم یا غیرمستقیم، در تخصیص منابع اعتباری خود استفاده کنند. در این صورت هم هزینه‌های بانک کاهش می‌یابد و هم هزینه‌های تحمیل شده به کشاورزان طی فرآیند پرداخت تسهیلات به کم‌ترین اندازه می‌رسد.

یادداشت‌ها

1. Olomola
2. transaction costs

۳. در تحقیقی که به وسیله‌ی رسول‌اف و هم‌کاران برای شناسایی سطوح نیازها و عوامل موثر در رضایت مشتریان بانک کشاورزی انجام گرفته است، کل استان‌های کشور بر مبنای ویژگی‌های جغرافیایی، قومیت، نژاد و فرهنگ آنها به ۱۱ استان و هر یک از استان‌ها نیز به سه شهرستان محدود تقسیم شده است (رک. رسول‌اف و هم‌کاران، ۱۳۸۰).

منابع

حسینی، س. ص. و خالدی، م. (۱۳۸۴). ارزیابی هزینه‌ی مبادله‌ی تمامی اعتبارات کشاورزی برنج‌کاران استان مازندران. علوم و صنایع کشاورزی، ۱۹ (۱): ۸۹-۸۱.

حسینی، س. ص.، قربانی، م.، خالدی، م. و حسن‌پور، ا. (۱۳۸۷). ارزیابی آثار هزینه‌های مبادله بر واکنش عرضه‌ی تولیدکنندگان بخش کشاورزی؛ مطالعه‌ی موردی: تولیدکنندگان برنج. علوم و فنون کشاورزی و منابع طبیعی، ۱۲ (۴۳) (الف): ۲۳۹-۲۵۰.

خالدی، م. (۱۳۸۴). ارزیابی آثار هزینه‌های مبادله بر رفتار تولیدکنندگان بخش کشاورزی. پایان‌نامه‌ی دکترا در رشته اقتصاد کشاورزی، دانشکده‌ی کشاورزی، دانشگاه تهران.

رسول‌اف، ج.، سیفی، م. و رشیدی، د. (۱۳۸۰). شناسایی سطوح نیازها و عوامل موثر در رضایت مشتریان: پیش‌نیازی برای اصلاحات ساختاری در نظام بانکی. مجموعه‌ی خلاصه‌ی طرح‌های تحقیقاتی بانک کشاورزی. بانک کشاورزی، ۱۳۸۳: ۱-۲۷.

رشیدی، د. (۱۳۷۵). برآورد هزینه‌ی تمام شده‌ی تسهیلات اعطایی از دیدگاه مشتریان بانک کشاورزی. پایان‌نامه جهت دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی مدیریت علوم بانکی، موسسه‌ی بانکداری ایران، بانک مرکزی.

صدر، س. ک. و عرب‌مازار، ع. (۱۳۷۳). افزایش کارایی در عرضه‌ی وجوه خدمات بانکی، بانک کشاورزی. مجموعه‌ی خلاصه‌ی طرح‌های تحقیقاتی بانک کشاورزی. بانک کشاورزی، ۱۳۸۳: ۲۶۱-۲۷۷.

عرب‌مازار، ع. (۱۳۷۹). بررسی عرضه و تقاضای تسهیلات در بازار مالی روستایی ایران. مجموعه‌ی خلاصه‌ی طرح‌های تحقیقاتی بانک کشاورزی. بانک کشاورزی، ۱۳۸۳: ۵۹-۸۷.

موسویان، س. ع. (۱۳۸۱). طراحی سپرده‌های جدید در بانکداری بدون ربا. اقتصاد اسلامی، (۷): ۵۱-۷۴.

نجفی، ب. (۱۳۷۱). بررسی برخی اثرات اعطای اعتبارات کشاورزی در استان فارس. گزارش طرح پژوهشی، دانشکده‌ی کشاورزی دانشگاه شیراز.

- Adams, D. W. (1982). Physical examinations for rural financial markets in low income countries, Meyer's Memorial Lecture, Ohio State University.
- Ahmed, Z. U. (1989). Effective costs of rural loans in Bangladesh, *World Development*, 17(3): 357-363.
- Baliscan, M. A. (1993). Agricultural growth, landlessness, off-farm employment and rural poverty in the Philippines, *Economic Development and Cultural Change*, 41(3): 533-562.
- Cuevas, C. E. and Graham, D. H. (1986). Rationing agricultural credit in developing countries: The role and determinants of transaction costs for borrowers. In Maunder, A. and A. Renborg, (eds.): *Agriculture in a Turbulent World Economy*, Hampshire: Grower Publishers.
- Guia-Abiad, V. (1991). Borrower transaction costs and credit rationing in rural financial markets: The Philippine case, *Philippine Review of Economics and Business*, 28(1): 39-55.
- Jalali-Naini, A. R. (2002). Financial development and growth. Working Paper, No. EC 8111557, Tehran: IRPD.
- Khaledi, M., Hosseini, S.S., and Gray, R. (2007). The transaction costs of obtaining credit from Islamic banks in Iran. International Conference on Islamic Finance, 22-24 October 2007, Tehran, Iran.
- Masuko, L, and Marufu, L. (2003). The determinants of transaction costs and access to credit. International Labor organization, ISBN 92-2-113743-0, ISSN 1609-8382.
- Mittendorf, H.J. (1986). Promotion of viable rural financial systems for agriculture development, *Quarterly Journal of International Agriculture*, 26(1): 6-27.
- Olomola, A. S. (1999). Determinants of smallholders' transaction cost of procuring non-bank loans in Nigeria, *Savings and Development*, 23(1): 95-108.
- Rojas, M. and Rojas, L. A. (1997). Transaction costs in Mexico's preferential credit, *Development Policy Review*, 15:1-24.
- World Bank. (1990). Issues in informal finance: In financial systems and development. Washington DC.
- Yaron, J. (1992). Successful rural finance institutions. A World Bank Discussion. World Bank, Washington, USA. Paper No. 150.